

HELENA BRETFLDOVÁ

FILOZOFICKÁ PROBLEMATIKA NA STRÁNKÁCH INDEXU

Práce na dějinách české filozofie, má-li být alespoň relativně úplná a v tomto smyslu i důkladná, nemůže stavět výhradně na analýze filozofických prací určených především úzkému okruhu školených odborníků. Naopak: historik filozofie by měl za předmětem svého bádání — za filozofii a filozofickým myšlením — jít i na „nefilozofická“ působiště; třeba do oblasti spřízněných oborů nebo do publicistiky (především na stránky kulturně, ev. kulturněpoliticky orientovaného tisku). Filozofie se zde obvykle nachází v poněkud pozměněné (i když nikoli nutně vulgárně zjednodušené) podobě, protože zde neoslovuje pouze filozofy, nýbrž širokou veřejnost; naplňuje tak jeden ze svých hlavních úkolů — působit na společnost, přímo ovlivňovat její myšlení a jednání a zároveň získávat tolik potřebný bezprostřední kontakt s realitou.

To platí zvláště pro studium formování české marxistické filozofické teorie v meziválečném období. Proces jejího konstituování jen ojediněle vyústil v samostatnou, původní knižní tvorbu. Těžiště práce tehdejších představitelů marxistického myšlení spočívalo především v překladatelství děl klasiků marxismu-leninismu (šlo zejména o Leninův spis *Stát a revoluce*, *Marxův Kapitál*, *Engelsův Anti-Dühring* a již tehdy docenovaný *Leninův Materialismus a empiriokriticismus*) a v publikační činnosti na stránkách komunistických nebo levicově orientovaných periodik. Slavomil Strohs označuje periodický tisk přímo za kolébku československé marxistické filozofie: „/.../ v něm se objevují záblesky filozofické problematiky, která si razila cestu na svět společně s každodenním ideově politickým bojem strany.“¹ Na samostatnou rozsáhlejší publikaci si tehdy začínající marxističtí (někdy také spíše marxizující) filozofové a vědci dvacátých a třicátých let většinou prozatím netroufali. Strohs uvádí, že tehdy „jako forma literárního vyjádření marxistického přístupu k otázkám filozofie převládal článek, méně častější byla stať a nejvzácnější studie“² což vysvětluje jednak prostorovou limitovaností publicistické tvor-

---

¹ Strohs, S.: *Marxisticko-leninská filozofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*. NČSAV, Praha 1962, s. 117.

² Tamtéž.

by, jednak jejím tehdy nejvýznamnějším posláním — neobracet se pouze k odborně školeným čtenářům, ale zprostředkovat marxistické pojetí filozofické problematiky nejširší veřejnosti — vést tedy především ideologickou propagandu. Dalším výrazným rysem marxistické publicistiky meziválečného období, která je dnes chápána především jako období jejího třibení a konfrontace, byla výrazná orientace na *kritiku a polemiku* — ideologickou, politickou, filozofickou i kulturní. Pro takový styl práce byly nevhodnější právě levicové nebo s levicí sympatizující časopisy orientované na literaturu a kulturní politiku. Do tehdy vycházejících čtyř odborných filozofických časopisů se totiž v žádném případě prosadit nemohl.

Nejstarší z těchto odborných filozofických časopisů — *Česká mysl* — byla založena roku 1900 a tehdy, v meziválečném období, byla svým vedoucím Františkem Krejčím (jenž osaměl v jejím čele po rozchodu původního redakčního triumvirátu Krejčí — Čáda — Drtina) orientována důsledně pozitivisticky.³ Po první světové válce (v roce 1921) se k této již zavedené filozofické revui připojuje další — *Ruch filozofický* redigovaný Ferdinandem Pelikánem a Karlem Vorovkou. Od počátku své existence zamýšlel odborně konkurovat České mysli odmítáním oficiálního („katedrového“) pozitivismu a s ním všeho „zastaralého a dogmatického“ ve filozofii. Sám těžil především z filozofie pragmatismu a iracionalismu. Po roztržce s Pelikánem v roce 1927 opouští Vorovka redakci Ruchu a téhož roku zahajuje vydávání revue *Filozofie*, orientované opět pozitivisticky. Vorovkovou smrtí dva roky poté *Filozofie* zaniká. Čtveřicí doplňuje poněkud v ústraní (v Olomouci) vydávaný čtvrtletník českých novotomistů *Filozofická revue*, vycházející v letech 1929—1941 a řízený Metodějem Habáněm. Tyto čtyři oficiální české filozofické tribuny meziválečného období, názorově značně rozrůzněné a většinou ostře si konkurující, byly však vzácně zajedno v naprostém odmítání marxistické dialekticko-materialistické filozofie.

Kromě tisku vyhraněně stranického, jakým byla např. Komunistická revue, Komunismus, později Tvorba nebo Proletkult, nabízely publikační možnosti ještě další levicové, převážně literární a kulturně politické časopisy — v Praze především Nejedlého Var, dále Avantgarda, Učitel'ské noviny a další.

Na Moravě dochází k formování levicové kulturní fronty ve dvacátých letech. Zpočátku zastupuje levicové publicisty pouze orgán moravských komunistů Rovnost na čele s pokrokovým novinářem J. Chorázem (do roku 1929; v kulturní redakci mj. i J. Seifert a B. Václavek), později, po založení brněnské odbočky Devětsilu, zahajují svou práci i „teoretické tribuny“ Devětsilu Disk (1925—1927) a Pásmo (1924—1926), posléze i ReD (Revue Devětsil — brněnská redakce). Ve třicátých letech se řada moravských levicových tribun rozšiřuje o literární měsíčník Středisko (1931 až 1935) a o U-Blok (1936—1938). V kruzích jejich redaktorů a stálých spolupracovníků se často opakují jména Artuše Černíka, Františka Hala-

³ Podrobněji o České mysli a Ruchu filozofickém viz Jirásková, O., Pauza, M.: *Česká mysl. Bibliografie 1900—1947*. ÚFS ČSAV, Praha 1981 a Jirásková, O., Pauza, M.: *Ruch filozofický. Bibliografie 1921—1939*. ÚFS ČSAV, Praha 1984.

se, Jaroslava Seiferta, Vítězslava Nezvala, Konstantina Biebla, Karla Teigehe. Jediněnou osobností tohoto společenství však bezesporu byl Bedřich Václavek (1897—1943), literární vědec a kritik, sociolog umění. Ve většině uvedených časopisů i v deníku Rovnost pracoval jako redaktor, ale žádný z nich mu nebyl bezprostřední tribunou programově zaměřenou podle jeho představ. Tyto požadavky převážně splnil až roku 1929 založený Index, který Václavek redigoval deset let — až do svého odchodu do ilegality v roce 1938.

Do „křestního listu“ Indexu však plným právem patří i další dvě jména — filozofa a vysokoškolského učitele J. L. Fischera a spisovatele a knihovníka Jiřího Mahena. Josef Ludvík Fischer (1894—1972) věnoval svému redaktorství v Indexu velmi mnoho sil. Byl nejen jeho nejpilnějším přispěvatelem (pravidelně obstarával vstupní kurzívu, politický komentář k aktuálním událostem, sloupek divadelní kritiky i recenzní oddíl knih, nemluvě o samostatných článcích věnovaných filozofii) a obětavým organizátorem, ale později také finančním ručitelem deficitního hospodaření Indexu. Jako jediný ze všech redaktorů setrval v redakčním kruhu nepřetržitě, od prvního do posledního ročníku. „Anarchistický“ Jiří Mahen (1882—1939) byl tím, kdo v počátcích Indexu, na prvních schůzkách redakční rady, vyvinul rozhodující iniciativu. S Václavkem i s Fischerem jej spojovalo přesvědčení o nutnosti zlepšení sociálních a kulturních podmínek v Československu. Všichni tři si uvědomovali naléhavou potřebu kvalitního moravského periodika pro otázky kulturní politiky. Jak později vzpomíná J. L. Fischer, Mahen přispíval mnoha nápady a podněty, ale soustavná redakční práce neodpovídala jeho naturelu.⁴ Z redakčního kruhu se postupně vytrácel — působil v něm jen v prvních čtyřech ročnících.

Index byl tedy založen v roce 1929 a vycházel pak po celá třicátá léta (jeho vydávání bylo zastaveno až gestapem uprostřed 11. ročníku v roce 1939) — první dva ročníky s podtitulem „leták kulturní informace“,⁵ od třetího ročníku s přívlastkem „list pro kulturní politiku“. (S odstupem deseti let píše Václavek, že Index tehdy vznikl z konkrétní potřeby uplatnění řady vědeckých a uměleckých osobností žijících na Moravě, jejichž zasahování do veřejného života bylo omezeno tím, že Brno jako moravskému centru chyběla periodika s potřebnou úrovní kulturních rubrik. Šlo především „o vytvoření tribuny, která by orala brněnskou a moravskou kulturní novinu a vnášela do zatuchajících někdy vod svěží kritičnost“.⁶ Zprvu jej řídil B. Václavek se spolupracovníky J. Králem, J. Vaňkem, J. Mahenem a J. L. Fischerem, jenž také v úvodníku prvního čísla nazvaném *Kultura a regionalismus* zformuloval „programové prohlášení“ ideové koncepce nového časopisu. Cílem „pozitivního programu“ regionalismu bylo zachytit „všechny kulturně hybné síly moravské a být jim oporou a pomocí“, spoluvytvářet kulturní ovzduší Moravy, „zapojit kulturní život moravský do československé i mezinárodní kulturní tvorby“.⁷

⁵ Autorem tohoto podtitulu byl zřejmě Jiří Mahen — viz Žantovský, J.: *Index a Jiří Mahen*. In: *Index. Vzpomínkový sborník Bedřicha Václavka*. Muzeum dělnického hnutí, Brno 1957, s. 18.

⁶ Václavek, B.: *Deset let moravské revue*. Index X (1938), č. 1, s. 3—5.

⁷ Fischer, J. L.: *Kultura a regionalismus*. Index I (1929), č. 1, s. 1.

Druhá část plánovaného programu se zaměřila především na kritiku soudobých kulturních poměrů. A úroveň své odborné potence měl Index k takové kritice plně oprávněni: v redakčním kruhu působili literární a hudební vědci (Václavek, Helfert), filozofové (Fischer, Fajfr), spisovatelé, učitelé (Mahen, Blažek), malíři a architekti (Vaněk, Fuchs, Král, Rossmann), vesměs levicové (i když diferencovaně) orientovaní. Index nebyl sice jedinou, ale byl nejvýznamnější a zcela určitě nejsoustavnější pracující moravskou revui levicového hnutí meziválečného období na Moravě.

Třetím ročníkem počínaje ustupuje regionalistický zřetel poněkud do pozadí, revue zasahuje do státní kulturní politiky, stranou nenechává otázky marxismu, problematiku nastupujícího fašismu, úspěchy sovětské hospodářské a kulturní výstavby. Na čtenářskou výzvu po nové formulaci ideových směrnic určujících profil Indexu píše Václavek v březnu 1933: „Jsme volnou tribunou, připouštíme i vítáme diskusi o věcech, o nichž v ostatních listech je nepřipustno psát. Naším ideovým poutem je úsilí o reorganizaci společnosti na socialistickém podkladě.“⁸

V prvním čísle 10. ročníku Indexu zveřejňuje Václavek bilanční článek Deset let moravské revue. Kromě pracovního přehledu za uplynulá léta vyzývá moravské kulturní pracovníky k „boji s kulturní i sociální reakcí“, k boji „proti fašismu ve všech jeho podobách“. Jako hlavní předpoklad úspěšného boje staví potřebu plánovité spolupráce — „jen tak bude možno brzy přejít také na Moravě od defenzívy k demokratické a kulturní ofenzívě“.⁹

Jako kulturněpolitické periodikum orientované na širší veřejnost neměl Index ambice publikovat vyhraněné „vědecké“ stati a kritiky. Jeho redaktori i dopisovatelé počítali sice s širším rozhledem poučeného a vzdělaného čtenáře, současně však nezapomínali, že hlavní devizou časopisu musí být především informativnost, čtivost a srozumitelnost. Přestože se tedy filozofická problematika na stránky Indexu dostávala poměrně často (především zásluhou J. L. Fischera), nebylo to obvykle v podobě specifické filozofické analýzy, ale většinou v aplikované formě historikofilozofické úvahy nebo (častěji) filozofickopolitického komentáře. Význam filozofie pro výslednou podobu informace podávané Indexem dokládá i Knihovna Indexu, v níž jsou filozofické spisy zastoupeny velmi početně.¹⁰ Jejich připravovaná vydání byla většinou přímo v časopise „signalizována“ publikováním přípravného článku — buď pozdějšího úvodu, nebo pracovní verze některé

⁸ Václavek, B.: *O kulturní politiku*. Index V (1933), č. 3.

⁹ Václavek, B.: *Deset let moravské revue*. Index X (1938), č. 1.

¹⁰ Nakladatelství Index vydávalo v letech 1929—1939 v Brně, resp. v Olomouci tzv. *Knihovnu Indexu*. Pestrostí zpracovaných témat dokumentovala spektrum oblastí, jímž Index věnoval pozornost: filozofie, kultura, politické úvahy, architektická, literární a hudební tvorba.

Dle soupisu prací pořízeného Fr. Kalivodou pro *Index. Vzpomínkový sborník Bedřicha Václavka 1897—1957* (Muzeum dělnického hnutí a Univerzitní knihovna, Brno 1957, s. 73—74) se z titulů vydaných v Knihovně Indexu k filozofickému myšlení vztahují práce J. L. Fischera (*Kultura a regionalismus*, 1930; *Tyrš a sokolstvo. Historický a kritický rozbor sokolské ideologie*, 1932; *Rád kapitalistický a skladebný*, 1933; *Krise demokracie*, 1934; *Věčný a časový úkol filozofie*, 1935) a L. Svobody (*Filozofie v SSSR*, 1936).

dílčí kapitoly. „Přímých“ filozofických statí nebylo mnoho; (a možná právě proto) poměrně ostře charakterizují tehdejší myšlenkovou atmosféru, v níž probíhalo překotné formování protipozitivistické filozofické fronty a také intenzivní pronikání myšlenkových proudů filozofie marxistické. Ne příliš početné, přesto poměrně významné jsou i reakce na aktuální dění na filozofické frontě: ohlasy na jednání filozofických kongresů, vzpomínkové „jubilejní“ články, nekrology a především stálá rubrika sledující nově vydávané knižní tituly. Díky Václavkovi pak předválečný Index podává také doklad o formování marxistické umělecké kritiky s patrnými prvky filozofické analýzy.

Přestože okruh spolupracovníků Indexu byl vždy velmi široký, většina příspěvků filozofického zaměření pocházela z pera jeho spoluzakladatele, tehdy docenta sociologie a filozofie filozofické fakulty brněnské univerzity Josefa Ludvíka Fischera. Nežůstal sice natrvalo jediným filozofem Indexu, ale filozofická „atmosféra“ tohoto časopisu byla od počátku až do konce jeho existence dílem Fischerovým. Příležitostně rozmnožili okruh příspěvatelů Indexu někteří jeho kolegové z fakulty nebo z oboru vůbec (A. Dratvová, I. A. Bláha, B. Zwicker ad.); šlo však vždy o jednotlivé články (patrně příspěvky vyžádané pro Index Fischerem nebo Václavkem), které přesto dokreslují profil časopisu právě svou „jedinečností“. V Indexu zásluhou Václavkovou trvaleji zakotvil pouze Ludvík Svoboda, tehdy čerstvý absolvent oboru filozofie na Masarykově univerzitě,¹¹ který nastoupil učitelskou dráhu na severní Moravě a s Brnem udržoval spojení prostřednictvím Indexu jako jeho ostravský dopisovatel. Zpočátku sledoval (spolu se Z. Bárem) především kulturní dění v tehdejší Moravské Ostravě (kam přešel z reálky v Hlučíně na klasické gymnázium v roce 1934), později se vypracoval na předního představitele marxisticko-leninské filozofie u nás (našeho vlastně tehdy jediného „profesionálního“ marxistického filozofa) a pro Index na zasvěceného informátora o sovětské filozofii a psychologii. Fischerova levicová, ale v žádném případě marxistická filozofická orientace byla tak v časopise doplněna o vhodný protipól (což výrazně vyniklo v přímé konfrontaci metod obou filozofů v tzv. Marxově čísle Indexu v roce 1933).¹²

¹¹ Z Fischerových vzpomínek (Fischer, J. L.: *Index 1929—1939*. Univerzita Palackého, Olomouc 1964, s. 11) je zřejmé, že v době, kdy se on na Masarykově univerzitě habilitoval, Svoboda právě dokončoval studia. (Ještě před závěrečnými zkouškami však obhájil disertaci a absolvoval už jako doktor filozofie.) Nenastoupil však v Ostravě, jak píše Fischer, nýbrž v Hlučíně a do Ostravy teprve po několika letech přešel. (Viz Gabriel, J.: *Život a dílo filozofa Ludvíka Svobody*. SPFFBU 28/27, 1979—80, s. 71.)

¹² Viz Index V (1933), č. 4: Svoboda, L.: *Teorie poznání v marxismu*, s. 38—40 a Fischer, J. L.: *Marxismus a skladebné pojetí*, s. 45—47.